

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертаційне дослідження

Саннікова Олександра Ілліча

«Психологія прийняття життєвих рішень особистістю»,

представлене на здобуття наукового ступеня доктора психологічних наук

за спеціальністю 19.00.01 – загальна психологія, історія психології

З самого початку можна зовсім неоригінально засвідчити, що обрана дослідником проблема може бути віднесена без усякого перебільшення до одвічно актуальних, до того ж в повсякденній багатожанровій практиці більш значущою та й доленосною, ніж в науковому просторі, де вона не зважаючи на свою актуальність ще й до сьогодні зовсім мало досліджена. І мало досліджена, зрозуміло, в першу чергу тому, що знаходиться, так би мовити, на малопрístupних висотах (чи глибинах?) «справжньої» психології (під справжньою ми тут, звичайна річ, маємо на увазі психологію реального життя, а не її більш чи менш вдалі чи нездарні перекази у підручниках чи популярних шлягерах, яких в останні десятиліття надруковано не менше, ніж порадників як стати багатим та щасливим). В цьому дещо метафоричному плані я й вважаю автора пропонованої роботи насправді сміливим альпіністом, який здійснив своє сходження на один із справжніх піків психологічної науки. Зрозуміло, це ще не Еверест (до якого нам усім ще дуже й дуже далеко), але це й не ті 5 чи 10 метрів, які іноді висловлюються в наших псевдопозитивних оцінках з приводу того, що пан Х чи У успішно заліз на високе дерево, яке до того ж було давно посаджено чи то Вундтом, чи Рубінштейном, чи менш іменитим «садівником». Цю мою вступну «притчу» можна однозначно вважати, як визнання загальної успішності здійсненого дослідження, його науково-теоретичної й практичної значущості, про що конкретно буде сказано надалі, а тут ще відзначу, нагадуючи, що докторські дослідження оцінюються зазвичай за такими принциповими параметрами-домінантами, як здійснене масштабне узагальнення, або

постановка нової так само масштабної проблеми. В дисертації О. І. Саннікова органічно і переконливо поєднані ці важливі, визначаючі складові.

Щоб у моєму відгуку не проглядала претензія на всебічну й вичерпну оцінку дисертації, зупинюся на тих індикаторах, які мені особисто видаються найбільш важливими.

Вагомими, стверджуючими професійну зрілість автора, є вибір мети дослідження, окреслення об'єкту й предмету, розбудова теоретико-методологічної бази дослідження, конкретизація завдань та вибір адекватної системи методів наміченого наукового пошуку. Як ми бачимо, вже сама постановка мети «теоретико-методологічного обґрунтування та розробки цілісної психологічної концепції прийняття життєвих рішень особистістю із позицій системного, інтегрального, особистісного підходів» – вражає не тільки самим рівнем наукової позиції автора, але й його, я б сказав, персональною безстрашністю, яку б можна було визнати дещо авантюрною, якби за постановкою мети не було самого її досягнення й здійснення у всьому наступному тексті дисертації. Бо ж поставлені завдання (не переліковуючи усі сім, де кожне непросте й не банальне) назву, скажімо, три: узагальнити міждисциплінарні наукові надбання в аспекті концептуалізації феномену прийняття життєвих рішень особистістю; здійснити структурний аналіз рішимості як інтегральної властивості особистості; розробити цілісну структурно-функціональну модель психологічної регуляції системи прийняття рішень з властивостями особистості, що супроводжують вибір і постають як його чинники і ресурси... Повторюю, – поставлені завдання саме й свідчать про діапазон узагальнень й про діапазон проблемного поля здійсненого дослідження й його полівекторних перспективних досліджень, бо вже у цих завданнях очевидним є те, що майже кожне з них це фактично певний аналог окремих докторських, не кажучи вже про низки кандидатських, досліджень.

А говорячи про об'єкт і предмет дослідження, які фактично визначили саме формулювання, заголовок роботи, ми повинні все ж віддавати собі звіт у

тому, що це дійсно не просто ключові вектори, а самі по собі без перебільшення грандіозні проблеми психологічних розробок, проблемність яких, я б тавтологічно сказав, не зважаючи на здійснені роботи, серед них особистості присвячено дуже багато, життєвим рішенням незрівнено менше, залишається далеко невичерпною й прозорою для того, щоб будувати якісь універсально переконливі висновки, – проблемність яких залишається вкрай актуальною.

Своєрідним епіцентром (точніше – одним з епіцентрів) вступної частини дисертації є представлена її концепція, яка водночас вдало визначає і гіпотези (які чомусь, як відомо, не визначені в обов'язкових параметрах наших досліджень, що перевершує будь-який театр абсурду), і положення, як раніше було прийнято, що виносяться на захист. На мій погляд такий структурний (і навіть структурно-функціональний), змістовно насичений і майстерно лапідарний, стиль дозволяє відразу чітко зрозуміти, чому присвячене дослідження, про що йдеться на подальших сторінках.

Така, скажу так дещо жартівливо, повага до майбутніх читачів, в тому числі й до опонентів, звичайна річ свідчить в першу чергу про рівень володіння дослідницьким матеріалом, тобто, як я вже зазначав вище, про професійну зрілість і творчу реалізацію задуманого, запланованого на старті роботи (звичайно, нам важко судити про стартові задуми й «муки творчості» автора, бо маємо справу лише з кінцевим продуктом).

Як і в концепції, в теоретико-методологічних основах дисертації вказані ті принципові орієнтири, які зумовлюють саму трасу проходження теоретичного та експериментального наукового пошуку. Тут йдеться про принципи системності, соціально-психологічної детермінації психічних явищ, активного суб'єкта діяльності, організацію психологічного дослідження, теорії критичних та екстремальних ситуацій, теорії ризику, теорії емоцій, емоційного інтелекту, прийняття рішень та ще кілька так само значущих (див. відповідні місця в дисертації та авторефераті).

Можна було б сказати, що автор занадто ускладнив цим самим свою роботу і міг би легко й надовго заблукати у цьому певною мірою безвихідному орієнтирі, але вихід знайшовся – це представлена дисертація, авторська концепція і насправді своя теорія прийняття рішень.

Як можна оцінити основні наукові висновки, що їх представляє О. І. Санніков, їх наукову новизну та практичну значущість?

Вважаючи, що всі вони заслуговують на позитивну оцінку й визнання, як дійсно більшою чи меншою мірою оригінальні й значущі, я б у своєму огляді надав перевагу наступним з них.

В дослідженні за високим рівнем можливої вичерпності проаналізовано, в якому конкретному стані знаходиться дослідження проблеми прийняття рішень у вітчизняній та світовій психології. Йдеться про саму систему прийняття рішення, його структурні, функціональні параметри, багатовимірну залежність від цілої низки факторів як у особистісному, так само й об'єктивному вимірах поточного діалогу суб'єкта у певному середовищі. Автор у цій системі виділяє й надалі досліджує функціонування основних її підсистем-блоків: особистісних компонентів, компонентів взаємодії з середовищем і компонентів рішимості. Відповідно ці блоки забезпечують, детермінують прийняття рішень, спираючись на такі складові як воля, емоції, когнітивні, мотиваційні, соціального досвіду; операційні й стратегічні складові прийняття рішення, і в принципово виділеному ракурсі – саме рішимість (орієнтація, розумність, непохитність, ергічність), який становить «гамлетівську» складову прийняття рішення («приймати чи не приймати»). Поза усяким сумнівом ми маємо справу з дійсно оригінальним авторським трактуванням теорії прийняття рішення, вихідною позицією його загальної концепції і її основним результативним змістом.

Свого роду дослідницьке (й зрозуміло суттєве, як складове особистості) ядро становить поняття й структурно-функціональна підсистема рішимості, як «багатокомпонентної психологічної властивості», «здатності особи приймати зрілі повсякденні рішення, вибірково використовуючи при цьому

особистісні ресурси». Рішимість пов'язана з націленістю на прийняття рішення, поєднуючись з ризикованістю, активністю, спонтанністю, певною авантюристю, а також з непохитністю, розумністю, навіть мудрістю (якщо вона є, додав би я вже від себе).

Важливо, що процес прийняття рішення досліджується у конкретному, повсякчас динамічному середовищі з урахуванням ситуативності, зміни критеріїв суб'єктивної переваги для особистості, її корисності у якихось так само конкретних вимірах.

Цілком позитивної оцінки заслуговує розроблена й реалізована О. І. Санніковим сама методична система, її переконлива й результативна реалізація, яка у поєднанні з теоретичною базою надає нам право говорити про оригінальність, докторську масштабність досягнутих висновків, які, як я вже зазначив на початку рецензії, «перекидають» не один, а цілу низку «містків» до подальших чітко окреслених конкретних досліджень.

Щодо авторської системи консультування, то вона видається так само достатньо оригінальною і переконливою. Щоправда тут я повинен засвідчити, оскільки й сам багато років розробляю й певною мірою реалізую діагностико-стимулюючу систему консультування, - такі наші системи оцінюються не нами, авторами, а досягнутими результатами, які, до речі, стають помітними й відомими іноді не через п'ять хвилин після консультації, а через тижні, місяці, навіть роки. Тому я, як мене й вчили мої шановні вчителі – Г. С. Костюк, М. Ф. Добринін, С. Г. Геллерштейн, В. В. Давидов, Б. Ф. Ломов та багато інших, - покладаюся на авторитет й наукову культуру автора.

Як це можна було побачити з вищесказаного, у мене немає будь-яких суто і масштабно принципових зауважень щодо загальної оцінки представленого дисертаційного дослідження, більш того, я без перебільшення хотів би відзначити, що робота О. І. Саннікова для мене є одна з небагатьох за останні роки, коли рецензування було б пов'язане позитивними науковими (й ненауковими емоціями, почуттям задоволення за

нашу науку, з можливістю самому чомусь повчитись. Водночас високий рівень представленої праці надає не надумані підстави (для ритуального «відбуття») для невеликої дискусії, принаймні постановки деяких дискусійних питань та міркувань можливо переважно суб'єктивного характеру (що, як ми розуміємо, для психологів набагато більш виправдано, ніж для представників багатьох інших професій, оскільки в нашій зовсім юній науці й до сьогодні переважають території, де великими літерами можна без сумніву писати: *terra incognita*).

1. У дисертації досліджується прийняття життєвих рішень, тобто рішень, які мають суттєву питому вагу для поведінки або навіть пролонгованої діяльності особистості, часом вони є доленосними, вирашними або катастрофічними. Так чи інакше в даній дисертації це в прямій чи опосередкованій формі проглядається. Але я все ж певною мірою наполягав би (якщо коректніше, то – вважав би за можливе), щоб у аналітичному діапазоні, понятійно-термінологічному апараті знайшлося місце для такого доречного тут поняття як «творчість», творчий потенціал, творчі здібності, творчі рішення та ін. Це до речі, було б цілком виправдано, коли мова йде лише про альтернативність, а не про доленосність, бо сама по собі проблема вибору з двох чи більше можливих варіантів, як ми знаємо, має неабияке значення не лише для витязя, що застиг на трьох-роздоріжжі з відповідними не дуже оптимістичними написами на камені, але й фактично для кожного з нас навіть у повсякденному житті, хронічно стимульованому цілою низкою кризових детермінант. Гадаю, що представлення у роботі поняття «рішимість» у поєднанні з творчою компонентою надавало б роботі, як мінімум більшої наукової харизматичності. Й більш того, тут можна було б авторові додати чимало до наших загальних розробок проблематики творчості. Якщо вже говорити про когнітивність, а тим більш про мудрість, то, мені здається, тим більш цілком логічно залучати в контекст творчу складову (добре, що автор не користується модною нині термінологією, де

циклують перекладні дублі та синоніми та ж таки «креативність», але творчість це наш усталений, «багатовічний» термін).

2. В роботі йдеться, хоча й не у великому обсязі, про спонтанність у процесах прийняття рішень. Доцільним видається, якби хоча б у межах гіпотетичності здійснювався може й не об'ємний аналіз інтуїтивності, фактору підсвідомості, який безперечно й це без усяких психоаналітиків давно й добре відомо (ще з часів грецьких та китайських філософів), дуже часто відіграє навіть домінуючу роль в багатьох життєвих ситуаціях, особливо в умовах дефіциту часу чи інформації.

В цьому зв'язку хотілося б також на мій погляд виправдано пошкодувати, що О. І. Санніков побіжно обмежився згадуванням таких видатних філософів, письменників (й водночас видатних психологів!) як Ф. М. Достоевський, Г. С. Сковорода, Л. М. Толстой, М. О. Бердаєв. Я додав сюди ще й В. В. Розанова (в роботі згадується інший – В. О. Розанов). На мій погляд майже увесь творчий спадок Ф. М. Достоевського – це зокрема аналіз у найрізноманітніших вимірах і ситуаціях саме цієї нашої над проблеми – прийняття рішень (це хоча б той же процес визрівання й реалізації рішення Раскольніковим у романі «Злочин і покарання»).

Так само тут хотілося б зазначити, що дуже актуальним на сьогодні є співставлення як менталітету Заходу та Сходу, і такої його складової як вибір, прийняття рішення (наприклад, у класичних вимірах дао де дзін, окремих напрямках дзен-буддизму та ін.).

3. Вище йшла мова про багатоплановість, своєрідну енциклопедичність залучення до дисертаційного мейнстріму різних шкіл, окремих авторів, переважна більшість з яких безперечно вписуються в контекст конкретного аналізу. Разом з тим автор, на мій, може й дещо прискіпливий погляд, залучає в це коло дослідників, у яких немає підстав майорити на сторінках дисертації, певною мірою вводячи майбутніх читачів в оману, що вони «теж причетні». Разом з тим мені важко примиритись з тим, що О. І. Санніков чомусь не допустив в коло співдискутантів таких видатних психологів як

В. П. Зінченко, В. С. Мухіна, Є. О. Мілерян, Г. П. Щедровицький та деяких інших, адже в їх працях чимало місця присвячено проблематиці особистості, життєвих виборів, емоційно-вольовій регуляції діяльності, так, наприклад, ця остання тематика досить конкретно входить до розробок Є. О. Мілеряна, а у В. С. Мухіної вийшла дуже серйозна робота, присвячена особистості, яка безперечно заслуговує на включення її в контексти відповідних досліджень.

4. Можна лише вітати нашого шановного автора, що він приділив поміж іншого таку серйозну увагу блоку емоційності, ролі почуттєвого фактору у процесах прийняття рішень. На жаль, проблема емоцій це й донині знаходиться певною мірою на периферії наших пошуків, хоча в нашій психології вже є достатньо насправді векторних, спрямовуючих розробок, які можуть послугувати фундаментом для нових досліджень (О. І. Кульчицька, А. Ю. Ольшаннікова, О. П. Саннікова, О. Я. Чебикін та ін.).

Але тут я звертаюсь до цього аспекту з іншим наміром. Адже усі ми навіть без лонгітюдних спеціальних досліджень знаємо, що у різних ситуаціях, а тим більш у життєво значущих нам далеко не завжди вистачає рішимості, а часом нерішимість бере гору, домінує; звичайно, далеко не завжди слід при цьому мати на увазі негативні наслідки, бо інколи не прийняти якесь рішення це більш когнітивно, мудро і творчо, ніж прийняти (тут знову ж таки я відсилаю нас до інженерії прийняття рішень у країнах Сходу, варто хоча б побіжно проглянути роботи таких японістів та сінологів, як Т. П. Григор'єва, Є. В. Завадська, В. В. Малявін, О. О. Маслов, А. П. Дев'ятов).

Все це зазначаю для того, щоб не просто гіперболізувати абсолютно правомірну проблему НЕПРИЙНЯТТЯ рішень, а все ж таки надавати їй більш «почесного місця», хоча б у зв'язку з емоційними блокіраторами, чи стимуляторами. Адже той самий стрес вибору має чимале значення, особливо у сучасних умовах сплетіння потоків інформації, її надміру, оскільки, коли до корисної, потрібної інформації масштабно домішуються зливи псевдо, лжеінформації, дезінформації та інших її ерзацформ.

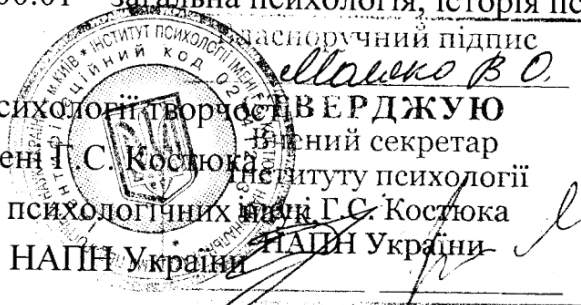
Наприкінці, як я це завжди роблю, коли ми маємо справу з дійсно серйозними, заслуговуючими однозначно позитивної оцінки роботами авторів високого рівня, звертаюсь до проблеми застосування математичного, статистичного апарату для підтвердження максимальної об'єктивності, а, значить, і науковості наших результатів. Вважаю, що нам треба стимулювати, продовжувати дискусію в цьому напрямку, оскільки часом псевдостатистична засміченість наших дисертацій, монографій, статей перевершує не тільки норми здорового глузду, а навіть кордони гумору, чи скепсису. Зрозуміло, що тут не йдеться про дисертацію О. І. Саннікова, в якій цілком елегантно витримано баланс між «словом і числом». Але все ж-таки: чи можемо ми з некритичною довірою ставитись до деяких кореляцій, процентів, формул і графіків? Мені хотілося б почути з цього приводу думки шановного автора, оскільки, як я вже зазначав, в його роботі той же математичний апарат досить впевнено посідає на авансцені дисертації.

Оскільки зафіксоване вище запрошення до дискусійності не тільки не применшує наукового рівня дисертації, але й певним чином, дещо парадоксально його стверджує, можна дозволити зробити загальний **ВИСНОВОК**:

- здійснене фактично лонгітюдне дослідження на тему «Психологія прийняття життєвих рішень особистістю» конкретно й науково переконливо визначається оригінальністю, перспективною актуальністю, чітко обґрунтованими теоретичними й методологічними адекватними вимірами, є автономно завершеним, водночас відповідаючи усім основним прийнятим в нашій науці формальним вимогам і його автор, Санніков Олександр Ілліч, заслуговує на присвоєння йому наукового ступеня доктора психологічних наук (спеціальність 19.00.01 – загальна психологія, історія психології).

Офіційний опонент:

завідувач лабораторії психології творчості **ВЕРДЖУЮ**
Інституту психології імені Г.С. Костюка Інституту психології
НАПН України, доктор психологічних наук Г.С. Костюка
професор, дійсний член НАПН України НАПН України

В.О. Моляко